

**Доповіді українських учасників
Міжнародного круглого столу
до 60-річчя Угорської революції
1956 року на тему:
«УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1956 РОКУ
ЯК ПРОЯВ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ І ПОЧАТОК КРАХУ
ПРОРАДЯНСЬКИХ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ»
(Київ, 21 жовтня 2016 р.)**

УДК(930+82-94)(477):316.423.3(439)“1956”

Степан Віднянський

д-р. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України
зав. від. історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: stepanvid@ukr.net

**УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1956 РОКУ В УКРАЇНСЬКІЙ
ІСТОРІОГРАФІЇ ТА МЕМУАРИСТИЦІ**

У статті розглядається науковий доробок українських істориків щодо дослідження Угорської революції 1956 року, а також відображення цих історичних і водночас трагічних подій у мемуарній літературі. Відзначається вплив на українську історичну науку нового етапу в розвитку угорської та російської історіографії жовтневої революції 1956 р., що розпочався наприкінці 80-х — початку 90-х років ХХ ст., а також публікації радянських документальних джерел. Серед досліджень вітчизняних істориків автор виокремлює монографічні праці І. Короля, В. Луцця і Р. Пилявця, публікації про відлуння подій 1956 р. в Угорщині на Закарпатті, а також мемуари українського громадсько-політичного й культурного діяча, дисидента й правозахисника Л. Танюка.

Ключові слова: Угорська революція 1956 року, документальні джерела, українська історіографія, мемуарна література.

Stepan Vidnyanskyj

Doctor of History, Professor, Corresponding Member
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Head of the Department of the History of International
Relations and Foreign Policy of Ukraine
Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Hrushevskyyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: stepanvid@ukr.net

THE 1956 HUNGARIAN REVOLUTION IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY AND MEMOIRS

The article deals with Ukrainian historians' scholarly contributions to investigate the events of the 1956 Hungarian Revolution, as well as the reflection of these historical and at the same time tragic events in memoir literature. The influence on the Ukrainian historical science of a new stage in the development of Hungarian and Russian historiographies of the 1956 October Revolution, which began in the late 1980s and early 1990s, is noted. Among the studies of domestic historians, the author highlights the monographs of I. Korol', V. Luschaj and R. Pyliavets', publications about echoes of the 1956 Hungarian events in Transcarpathia, as well as memoirs of the Ukrainian public-political and cultural figure, dissident and human rights activist L. Taniuk.

Keywords: *the 1956 Hungarian revolution, documentary sources, Ukrainian historiography, memoir literature.*

Пам'ятні й водночас трагічні події осені 1956 р. в Угорщині залишили незабутній слід не тільки в угорській, але й європейській історії ХХ століття, викликавши широкий резонанс у всьому світі. Вони стали відображенням складних суперечностей повоєнного світу часів розгортання «холодної війни» та наслідком глибокої соціально-економічної, політичної і духовної кризи в Угорській Народній Республіці, першим з низки прийдешніх і, безсумнівно, найгострішим проявом системної кризи світового соціалізму загалом і, по суті, поклали початок краху прорадянських тоталітарно-комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі, який успішно завершили народно-демократичні революції кінця 80-х років ХХ ст. у країнах «соціалістичного табору».

За 60 років, що минули після угорських подій 1956 р., з'явився величезний пласт різноманітних публікацій, присвячених цій безпрецедентній за характером і наслідками як для угорського народу, так і для

СРСР, світового соціалізму й міжнародних відносин загалом сторінці новітньої історії. Утім переважна більшість праць, що були опубліковані за гарячими слідами тих подій, а також ті, які виходили до кінця 80-х років минулого століття, мають тенденційний заідеологізований характер, що пояснюється передусім політичними умовами, в яких працювали дослідники, відсутністю доступу до першоджерел, а головне, і це стосується насамперед радянської та угорської історіографії, — існуванням ідеологічного табу та жорсткою державною цензурою, що примушувало істориків висвітлювати й оцінювати події 1956 р. в Угорщині тільки з «погоджених» партійних позицій, які вперше озвучив головний ідеолог радянських комуністів секретар ЦК КПРС М. Суслов вже 6 листопада 1956 р. у доповіді з нагоди 39-ї річниці «Великої Жовтневої соціалістичної революції» у Москві. Він охарактеризував угорські події як «контрреволюцію», «спробу реакційних, антисоціалістичних елементів, спрямованих міжнародною реакцією, повалити народно-демократичний лад в Угорщині й ліквідувати всі соціалістичні завоювання угорських трудящих», а військову інтервенцію СРСР і збройне придушення радянськими військами народного повстання в Угорщині — як «братню допомогу» СРСР, «виконання інтернаціональної місії із захисту соціалізму від імперіалізму»¹. У той же день з'явилося Звернення Тимчасового ЦК Угорської соціалістичної робітничої партії (її нового, кадарівського керівництва) до угорських комуністів про діяльність уряду Імре Надя, в якому, зокрема, зазначалося, що він «здав позиції робітничого класу і став на ґрунт націоналізму та шовінізму, відкрив шлях контрреволюційним силам і тим самим зрадив справі соціалізму»².

І лише новітні наукові дослідження останньої чверті століття (з урахуванням попередніх здобутків західної історіографії, у т.ч. праць угорських емігрантів та публікацій угорського самвидаву 70–80-х рр. ХХ ст.) надають можливість відтворити достатньо повну й об'єктивну картину трагічних подій 1956 р. в Угорщині, більш глибоко проаналізувати механізм спроб радянського керівництва щодо політичного врегулювання угорської кризи, розкрити характер, особливості й наслідки збройного втручання СРСР, показати реакцію на це провідних держав світу, ООН та світової громадськості й з'ясувати дійсні причини, характер і наслідки Угорської революції та її місце й значення у світовій історії.

Переломний етап у дослідженні Угорської революції 1956 р., зокрема в угорській історіографії, розпочався 1988 р., коли за рішенням травневої партконференції УСРП була створена спеціальна комісія з об'єктивної оцінки розвитку Угорщини у повоєнні роки з метою розробки рекомендацій щодо вдосконалення соціалізму на чолі з одним із тодішніх партійних лідерів Імре Пожгаї. Він на основі висновків комісії 28 січня

1989 р. виступив із сенсаційною для багатьох заявою про те, що події 1956 р. в Угорщині носили не контрреволюційний характер, а були народним повстанням проти існуючого в країні адміністративно-бюрократичного режиму, політика якого завела країну в глибоку соціально-економічну, політичну, духовну кризу і викликала гостре незадоволення громадськості³. А вже в 1990 р. представники угорської еміграції у Брюсселі відкрили Інститут історії революції 1956 р., який став головним центром збору й вивчення документальних джерел та публікації нових праць, присвячених революції 1956 р. в Угорщині.

Важливим кроком у ліквідації «білим плям» в історіографії тих подій стала також передача угорському уряду в листопаді 1992 р. Президентом РФ Борисом Єльциним (який, до речі, у виступі перед депутатами Державних зборів Угорщини офіційно вибачився перед угорським народом за радянську воєнну інтервенцію) комплекту секретних документів, які були видані 1993 р. спочатку в Будапешті у двох збірниках — «Досьє Єльцина. Радянські документи про 1956 р.» та «Невідомі сторінки історії 1956 р. Документи з колишнього архіву ЦК КПРС», потім і в Москві — спершу в періодичних наукових виданнях, а згодом опубліковані окремою книгою⁴.

Новий етап у розвитку угорської історіографії жовтневої революції 1956 р., розпочатий наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст., справив глибокий вплив на російську та українську історичну науку. Поряд з російськими науковцями (Желіцкі Б.Й., Мусатов В.Л., Орехова Е.Д., Пронько В.А., Стикалін А.С. та ін.), суттєвий внесок в об'єктивне висвітлення угорських подій 1956 р. зробили й українські історики О. Бажан, С. Василенко, М. Держалюк, І. Король, І. Ліхтей, В. Лушай, І. Мандрик, Р. Пилявець, Є. Пугач, С. Страшнюк, Ю. Шаповал та інші вітчизняні вчені. В незалежній Україні була проведена низка наукових конференцій з проблем становлення тоталітарних режимів, політичних криз й антитоталітарних рухів та революцій у країнах Східної Європи в ХХ ст. Зокрема, перша така велика міжнародна наукова конференція відбулась у вересні 1993 р. в Харкові (за її результатами видані 2 томи матеріалів, хрестоматія та посібник для студентів історичних факультетів⁵), а одна з останніх — в Ужгороді в листопаді 2006 р. на тему: «Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем у країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989–1991 рр.», у центрі дискусій якої були саме революційні події в Угорщині 50-річної давнини. Матеріали цієї конференції теж опубліковані⁶. Об'єктивна й узагальнююча оцінка історичного розвитку країн Центрально-Східної Європи, в т. ч. Угорщини та революційних подій у ній 1956 р., дана в ґрунтовному й інноваційному навчальному посібнику для гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів «Історія Центрально-Східної

Європи» за редакцією проф. Л. Зашкільняка (Львів, 2001) та багатьох інших шкільних і вишівських підручниках України.

Серед публікацій українських істориків щодо подій 1956 р. в Угорщині на особливу увагу заслуговує книга професора Ужгородського національного університету Івана Короля «Угорська революція 1956 року: початок краху прорадянських тоталітарних режимів». Не зупиняючись на детальному науковому аналізі її змісту, лише зазначимо, що заслуговує на увагу авторський підхід до проблеми, окреслений ним у вступі до цієї оригінальної праці. Зокрема, І. Король пише: «Тривалий час у наукових колах Угорщини й за її межами було і залишається дискусійним питання, чому саме угорська прогресивна громадськість першою серед народів країн Центральної та Південно-Східної Європи наважилася відкрито стати на шлях революційної боротьби проти тоталітаризму, за побудову демократичної, правової держави. Однозначної відповіді на це питання поки що не дано, мабуть її й не слід чекати. — Водночас він продовжує. — Ми не маємо підстав стверджувати, що Угорщина була найслабшою ланкою в ланцюгу країн соціалістичної системи, бо життєвий рівень її населення був значно вищим, ніж у сусідній Румунії. Не поступалася вона жодними показниками перед сусідніми Чехословаччиною і Польщею.

Тут, мабуть, причини іншого характеру. І перш за все, революційні традиції угорського народу, який до 1956 року пережив дві революції — 1848–1849 рр. і 1918–1919 рр. Вони були різними за характером, класовим змістом, рушійними силами, наслідками, але вони стали справжніми школами революційного виховання, гарту угорської нації.

По-друге, угорський народ один з тих, для якого найбільшою ціною серед учасників гітлерівської коаліції обійшлася Друга світова війна, і після її закінчення трудящі маси сподівалися на краще життя, а його, по суті, не сталося. *[У зв'язку з цим додамо, що війна забрала життя понад 1 млн. мешканців Угорщини, половина з них стали жертвами Голокосту. Ще 1 млн. угорців покинули країну перед вступом Червоної армії взимку 1944–1945 рр., причому 100 тис. вже ніколи не повернулися додому. 300 тис. перебували в полоні союзників і 600 тис. — депортувалися до таборів примусової праці на території СРСР, додому повернулися далеко не всі. — Авт.]*

По-третє, Угорщина після Другої світової війни одна з перших опинилася в тенетах сталінських планів світовлаштування, на її території були розміщені радянські окупаційні війська з широкою мережею репресивних кадебістських органів. Вони встановили жорсткий політичний контроль за всіма сферами суспільно-економічного й політичного розвитку країни, були ініціаторами повторення сталінських репресій у містах і селах Угорщини, що викликало справедливі протести з боку громад-

ськості країни. [З приводу цього нагадаємо, що в період керівництва Угорською партією трудящих Матяша Ракоші в країні насаджувався культ особи, поширювалася атмосфера загальної недовіри та підозри. Десятки тисяч комуністів було піддано репресіям. Наступними кроками стали масові насильницькі виселення людей з міст та ліквідація заможних селян. Загалом з 1952 по 1955 роки судовим і поліцейським переслідуванням піддано понад мільйон громадян (при населенні країни 9,5 млн. чол.). Саме про формування й панування в Угорщині сталінсько-ракошистського тоталітарного режиму та його системну кризу як головну причину Угорської революції йдеться в монографії київського історика В.І. Луцяя⁷. — Авт].

По-четверте, Угорщина, опинившись наглухо прикутим п'ятим колесом до сталінської коліснички тоталітаризму, з допомогою більшовистсько-комінтернівських кадрів з числа угорців, стала чи не найбільш відкритим полігоном денаціоналізаторської політики, яка ігнорувала національні почуття, честь і гідність корінного населення. Ось чому хрущовська «відлига», яка наступила після смерті Сталіна, вплинула на угорське суспільство значно глибше і серйозніше, ніж в інших сусідніх країнах⁸.

А завершує своє оригінальне дослідження професор І. Король аргументованим висновком про те, що «у жовтні–листопаді 1956 року в Угорщині вперше серед країн-сателітів Москви надзвичайно яскраво і трагічно проявився національно-визвольний дух угорського народу, який так жорстоко був придушений радянськими військами»⁹.

Про дії військових частин і з'єднань збройних сил СРСР під час підготовки та проведення воєнних операцій з придушення революції на території Угорщини в 1956 р. (а їх було дві — під кодовими назвами «Хвиля» і «Вихор») йдеться в книжці українського військового історика Ростислава Пилявця¹⁰. У ній на основі документів Центрального архіву Міністерства оборони РФ досить переконливо доведено, що восени 1956 р. радянські війська загальною кількістю 60 тис. військовослужбовців (6 тис. танків та ін. воєнної техніки), здійснивши збройну інтервенцію проти суверенної держави — Угорщини, зустріли не тільки супротив керівництва і населення країни, але й могутній збройний опір з боку стихійно створених повстанських загонів і груп, підтриманих частиною Угорської народної армії. Автор стверджує, що незважаючи на те, що тенденції розвитку внутрішньої ситуації в УНР наприкінці жовтня, коли фактично перемогла народно-демократична революція, виявилися достатньо неоднозначними й суперечливими, все ж навряд чи буде правильним характеризувати тодішню складну ситуацію в країні як громадянську війну або навіть як її переддень, як це роблять окремі російські історики. Немає достатніх підстав і для того, щоб називати події 1956 р. війною між

СРСР і Угорщиною, як це роблять деякі автори. Безсумнівним є одне — в Угорщині мав місце збройний конфлікт, причому спочатку внутрішній (у формі збройного народного повстання), а після введення до Будапешта радянських окупаційних військ — інтернаціоналізований (з боку СРСР — збройна інтервенція, а з боку повстанців — національно-визвольна боротьба за незалежність, що продовжувалася в активній фазі близько тижня — з 4 до 11 листопада).

Характерною особливістю протиборства були жорстокі дії обох сторін збройного конфлікту, їхні значні втрати й величезні жертви серед мирного населення. Нагадаємо, що під час цих трагічних подій загинуло до 4 тис. угорських патріотів, причому найбільші втрати припадають на Будапешт — близько 2700 громадян. А щодо втрат з радянського боку, то за офіційними даними ця цифра становить 2260 чоловік, з яких у боях загинуло 669 солдатів і офіцерів, 51 — пропав безвісті, а 1540 — поранено. Мабуть не випадково події жовтня–листопада 1956 р. в Угорщині називають не тільки «незавершеною революцією», але й «революцією із жорстким обличчям»¹¹.

Окрема тема в українській історіографії Угорської революції — масовий терор проти т.зв. «контрреволюціонерів» після придушення революції за активною участю радянських спецслужб. Лише до середини листопада 1956 р., наприклад, в Угорщині радянськими органами безпеки заарештовано 1372 осіб, серед яких було чимало невинних угорських громадян, частина з яких, насамперед молодь, всупереч міжнародним правовим нормам, була вивезена до СРСР (наприклад, лише в Ужгородській в'язниці Закарпатської області УРСР протягом декількох місяців утримувалось понад 800 заарештованих учасників Угорської революції). Про це, зокрема, йдеться в документальній книжці закарпатського дослідника-журналіста Дупки Дьордя¹². До речі, питання відлуння Угорської революції та визвольної війни 1956 р. на Закарпатті, зокрема причетність до цих подій угорців краю, є темою, яка заслуговує на окреме дослідження істориків, так само як суспільна реакція на угорські події 1956 р. в Україні загалом. У 2008 р., наприклад, в угорському місті Дебрецен була захищена, а згодом у Києві повторно апробована кандидатська дисертація на цю тему молодого науковця з м. Берегово Закарпатської області України Наталії Вароді, яка ґрунтується насамперед на матеріалах закарпатської періодики того часу та спогадах самих закарпатців¹³.

І, нарешті, декілька слів щодо мемуарних джерел з історії Угорської революції і боротьби за незалежність 1956 р. Цієї теми, як відомо, торкалися у своїх мемуарах радянські діячі М. Хрущов, В. Крючков та безпосередні учасники придушення революції, військовики Є. Малашенко та П. Лашенко, угорські політичні діячі М. Ракоші, Я. Кадар, А. Геге-

дюш, І. Добі, вчений-дисидент І. Бібо та донька І. Надя Ю. Ембер, німецький канцлер К. Аденауер, колишній посол Югославії у СРСР Вейко Мичунович та ін., у тому числі й закарпатці, зокрема відомий ужгородський журналіст Ласло Балла, який перекладав з російської угорською мовою т.зв. Солнокську промову Яноша Кадара.

До них сьогодні можна додати оригінальні «Щоденники без купюр» відомого українського політичного й культурного діяча, шістдесятника, дисидента й правозахисника Леся Танюка, який пішов із життя в березні 2016 р. Він почав вести свої щоденники саме з 1956 р., і нещодавно вийшли друком його перші уривки, де знаходимо цікаві спостереження й міркування щодо угорських подій 1956 р. Наведемо лише окремі з них:

– «23 жовтня, вівторок. Ч-чорт! Сьогодні нас — щойно! — зібрали в райкомі комсомолу, чоловік із десять від училища — і провели з нами «раз'яснительную роботу». В Угорщині підняла голову контрреволюція. Очолив заколот Імре Надь... Сьогодні в Будапешті мітинг, понад 200 тисяч людей... Є поранені й убиті. Солдати, викликані на підмогу, переходять на бік студентів. Передали: є жертви й серед тих, хто відкрив огонь — серед угорського КаГеБе».

– «24 жовтня, середа. В Угорщині — кров, кров, кров. Ніхто нічого до ладу не знає, одна інформація суперечить іншій. Хоч сам туди їдь. Удень передали — натовп захопив радіокомітет — і робітники з передмістя йдуть на допомогу армії. А зараз — навпаки: «Велика частина армії зрадила, і робітники їх (зрадників?) підтримали. Будапешт в руках у повстанців?».

– «25 жовтня, четверг. Лише й мови, що про ліхтарі, на яких вішають комуністів. Насправді ж у ніч з 24-го на 25-е в Будапешт увійшли радянські танки».

– «26 жовтня, п'ятниця. Через Ківерці пройшов ешелон з танками... В поїздах — зачохлена зброя. На платформі — червоний прапор і портрет Сталіна. Ось тобі й маєш! Тональність райкомівців — ми їм допоможемо! Недодушили угорських фашистів під час війни — додушимо тепер!».

– «Листопад. Те, що почалось і триває в Угорщині, перетравити важко. Радіо називає повстання контрреволюцією, спробою повернути режим Хорті. Але ж розстрілюють робітників і селян! Не знаю, чи вірити, але танкова колона пішла на дітей і жінок! Вони що, всі були контрреволюціонери? Бентежить і те, що сказав один хлопчина — звідти, він уже тут, вдома, легко поранений: «Там проти нас маса народу! І всі кричать — геть сталінізм!». Перші жертви повсталих були НКВД, сталіністи, стукачі...».

– «28 грудня 1956 року. Я вражений! Виявляється, до Угорщини таке ж було в Берліні, де в придушенні «заколоту» взяли участь п'ятсот танків і з десяток дивізій! А потім у Польщі!.. Були розстріли, загинуло понад

сто чоловік — після чого... безумовних сталінців потіснили умовні хрущовці. Невже справді початок нової доби? Тоді чому тоді всі такі перелякани? Боятися головного аргументу демократії — танків?»¹⁴.

Ось такі настрої панували серед прогресивної інтелігенції у 1956 р. в Українській РСР. І мабуть мають рацію ті вітчизняні дослідники, які пов'язують виникнення дисидентського руху в Україні у 60-ті роки ХХ ст. з впливом Угорської революції.

¹ Правда, 1956, 7 ноября.

² Закарпатська правда, 1956, 7 листопада.

³ Népszabadság, 1989, Január 30.

⁴ Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. Документы. Москва: РОССПЭН, 1998. 863 с.

⁵ Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20–80-е годы XX века): Материалы международной научной конференции. Харьков: МНАБ, 1994. Т. 1. 334 с.; Харьков: МНАБ, 1995. Т. 2. 491 с.; *Постоловський Р.М., Пугач Є.П., Страшнюк С.Ю.* Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1944–1953): Хрестоматія. Харків: Бізнес Інформ, 2000. 470 с.; *Пугач Є.П.* Встановлення тоталітарних режимів у країнах Центральної та Південно-Східної Європи: Навчально-методичний посібник. Харків, 2008. 92 с.

⁶ Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 18. Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989–1991 рр. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород, 2007.

⁷ *Луцшай В.І.* Угорська революція 1956 р. як наслідок загострення суспільно-політичних та соціально-економічних протиріч в Угорщині у 1949–1956 рр. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. 221 с.

⁸ *Король І.* Угорська революція 1956 року. Початок краху прорадянських тоталітарних режимів. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2003. С. 9–10.

⁹ Там само. С. 194.

¹⁰ *Пилявець Р.* Повітрянодесантні війська в операціях «Вихор» (Угорщина, 1956) і «Дунай» (Чехословаччина, 1968). Київ: РВА «Тріумф», 2005. 122 с.

¹¹ *Віднянський С.* У «дружніх» обіймах Кремля. До 50-річчя Угорської революції 1956 року. Дзеркало тижня. 21–27 жовтня 2006. № 40. С. 1, 21.

¹² *Dupka G.* '56 és Kárpátalja hatásvizsgálata hivatalos iratok, vallomások tükrében. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2006.

¹³ *Вароді Н.* Відлуння Угорської революції та визвольної війни 1956 року на Закарпатті: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Дебрецен, 2008.

¹⁴ *Танюк Л.* Щоденники без купюр (шістдесят років потому). Зовнішні справи. 2016. № 4. С. 52–57.

REFERENCES

1. Dupka, G. (2006). '56 és Kárpátalja hatásvizsgálata hivatalos iratok, vallomások tükrében. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest [In Hungarian].

2. Korol', I. (2003). *Uhors'ka revoliutsiia 1956 roku. Pochatok krakhu proradians'kykh totalitarnykh rezhymiv*. Uzhhorod: Vydavnytstvo V. Padiaka [in Ukrainian].
3. Luschaj, V.I. (2008). *Uhors'ka revoliutsiia 1956 r. iak naslidok zahostrennia suspil'no-politychnykh ta sotsial'no-ekonomichnykh protyrich v Uhorschyni u 1949–1956 rr.* Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
4. Postolovs'kyj, R.M., Puhach, Ye.P., & Strashniuk, S.Yu. (2000). *Vstanovlennia totalitarnykh rezhymiv u krainakh Tsentral'noi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy (1944–1953): Khrestomatiia*. Kharkiv: Biznes Inform [in Ukrainian].
5. *Pravda*, 1956, 7 nojabrja [in Russian].
6. Proceedings from *Totalitarizm i antiitotalitarnye dvizhenija v Bolgarii, SSSR i drugih stranah Vostочноj Evropy (20–80-e gody XX veka)*. (1994). (Vol. 1). Har'kov [in Russian].
7. Proceedings from *Totalitarizm i antiitotalitarnye dvizhenija v Bolgarii, SSSR i drugih stranah Vostочноj Evropy (20–80-e gody XX veka)*. (1995). (Vol. 2). Har'kov [in Russian].
8. Proceedings from *Tsina svobody j nezalezhnosti: transformatsiia politychnykh system v krainakh Tsentral'noi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy do ta pislia 1989–1991 rr.* (2007). *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Serii: Istoriia - Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: History*, 18 [in Ukrainian].
9. Puhach, Ye.P. (2008). *Vstanovlennia totalitarnykh rezhymiv u krainakh Tsentral'noi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy: Navchal'no-metodychnyj posibnyk*. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Pyliavets', R. (2005). *Povitrianosantni vijs'ka v operatsiakh Vykhor (Uhorschyna, 1956) i Dunaj (Chekhoslovachchyna, 1968)*. Kyiv: RVA Triumf [in Ukrainian].
11. *Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis 1956 goda. Dokumenty*. (1998). Moskva: ROSSPJeN [in Russian].
12. Taniuk, L. (2016). *Schodennyky bez kupiur (shistdesiat rokiv potomu). Zovnishni spravy - Foreign Affairs*, 4, 52–57 [in Ukrainian].
13. Varodi, N. (2008). *Vidlunna Uhors'koi revoliutsii ta vyzvol'noi vijny 1956 roku na Zakarpatti*. Extended abstract of PhD thesis. Debretsen [in Ukrainian].
14. Vidnyanskyj, S. (2006). *U druzhnykh obijmakh Kremliia. Do 50-richchia Uhors'koi revoliutsii 1956 roku. Dzerkalo tyzhnia*, 40, 21 [in Ukrainian].
15. *Zakarpats'ka pravda*, 1956, 7 lystopada [in Ukrainian].